

II-IV klasių mokinių humaniško brandos ypatumai

Rima Bakutyté

Šiaulių universitetas

1. Humaniško tyrimo aktualumas

Humaniško problematika įvairiais aspektais aptariama tiek praeities, tiek dabarties filosofų, psichologų ir pedagogų darbuose. Čia akcentuojamas šio fenomeno įtvirtinimo aktualumas, atskleidžiamas jo turinys, vidinės ir išorinės formavimosi prielaidos bei tyrimo tendencijos.

Antai filosofinėje literatūroje labiausiai siekiama pagrįsti humaniško įtvirtinimo reikšmę. Čia pažymima, kad žmoniškumas atskleidžia žmonių tarpusavio santykiais kaip tas pozityvusis pradas, galintis įveikti susvetimėjimą, destrukciją, konformizmą, prievartą, agresiją ir kitus negatyvius dabartinės visuomenės reiškinius, atsiradusius dėl pernelyg išsigalėjusio visuotinio materialios gerovės vaikymosi ir atvedusio iki esminių žmogaus būties vertybių neigimo, keliančio didžiausią grėsmę visos žmonijos egzistencijai. Šios sąvokos turiniui atskleisti čia skiriama ne ypač daug dėmesio ir apsiribojama tik atskirų jo elementų pabrėžimu. Iš siekiamiausių vertybių nūdienos filosofai dažniausiai išskiria atvirumą, orumą, atsakingumą, pagarbą, teisingumą, atvirumą ir kt.

Analizuojant tokio neapibrėžtumo priežastis, aiškėja, kad ši kategorija tokia plati ir visaapimanti, jog, anot V. Žemaičio: „Sunku sudaryti ir žmoniškumą nusakančių atskirų sąvokų hierarchiją bei tam tikra tvarka subordinuoti jas vienoje šioje kategorijoje.“ [12, p. 11] Taip pat pabrėžtina, kad humaniško turinys istorijos bėgyje nuolat kinta ir jam turi įtakos socialinė bei kultūrinė aplinka, kurioje jis pasireiškia. Taigi aki-

vaizdu, kad apibrėžti humaniškumo turinį galima atsižvelgiant į vieno ar kito laikmečio realijas ir socialinę, kultūrinę jo aplinką.

Aptardami humaniškumo tapsmą, šios srities mokslininkai pažymi, kad tai sudėtingas sisteminis sąveikos su aplinka procesas, kurio vyksmą lemia ne išorinės aplinkybės, o pačios asmenybės aktyvumas, pastangos įtvirtinti vieną ar kitą būties vertybę savo elgesiu. Tai įmanoma tik suvokus, įsisąmoninus ir išgyvenus jas.

Psichologiniuose šaltiniuose, nagrinėjančiuose gyvenimo prasmės, saviraiškos ir savirealizacijos idėjas, ne tik iškeliami, bet ir labiau įtvirtinama būtinybė puoselėti humaniškumą. Remdamiesi teoriniais ir empiriniais tyrinėjimais, šios srities mokslininkai teigia, kad žmogaus egzistencija gali visiškai išsiskleisti tik įsipareigojus kuriai nors būties vertybei. Svarbiausiu tokio vertybinio tapsmo šaltiniu, jų manymu, yra iš esmės gera žmogaus prigimtis, kurią deformuoti gali esminių žmogaus poreikių, lemiančių asmenybės aktyvumą, blokavimas. Tyrinėdami šių būties vertybių internalizavimo vyksmą, humanistinės, egzistencinės, kognityvinės, psichoanalitinės, bihevioristinės ir kt. psichologinių kryptių atstovai ne tik atskleidžia bendrąsias humaniškumo internalizavimo prielaidas bei tyrimo tendencijas, bet ir analizuoja konkrečius amžiaus bei lyties ypatumus, turinčius įtakos vienos ar kitos vertybės suvokimui.

Lietuvos pedagogų darbuose taip pat skiriama ne mažai dėmesio humaniškumo ugdymo klausimams. Žvelgiant į šią problematiką istoriniu aspektu, galima išskirti kelis jos tyrimo etapus.

Pirmuoju, krikščioniškojo humanizmo propagavimo, tarpsniu (nuo XVI iki XIX a. pab.) būtinybė puoselėti humaniškumą atskleidžiama katekizmuose, kalendoriuose, elementoriuose, grožinėje literatūroje. Šiuose šaltiniuose ne tik kritikuojamas to meto jaunosios kartos auklėjimas, bet ir pateikiamos praktinės rekomendacijos, pabrėžiančios vaiko dorinės sąmonės formavimo svarbą, skatinančios ugdyti siekiamiausias, to meto požiūriu, dorybes: teisingumą, paklusnumą, atlidumą, pareigingumą, užuojautą silpniesiems, atsakingumą, paslaugumą ir kt.

Antruoju, humaniškumo tyrinėjimo, etapu (nuo XIX a. pab. iki XX a. vid.) žmoniškumas apibūdinamas kaip viena iš labiausiai siektinų vertybių, formuojamas teorinis jo ugdymo modelis. Tai dažniausiai atsiskleidžia iš pateikiamų dorinio ugdymo sampratų, besiremiančių Vakarų ir

Rytų Europos pedagogų idėjomis. Čia humaniškumas, kuris glaudžiai siejasi su meniniu, darbiniu, protiniu, fiziniu, religiniu, visuomeniniu ir tautiniu ugdymu, iškyla kaip integralinė pilnutinės asmenybės tapsmo dalis. Skirtingi autoriai nevienodai apibūdina ir šio fenomeno turinį, bet dažniausiai akcentuoja šių apraiškų: atsakingumo, užuojautos, pagalbos, rūpinimosi kitais ir savimi, sąžiningumo, teisingumo, pareigingumo, draugiškumo ir kt. puoselėjimo būtinybę. Be to, šiuo laikmečiu atskleidžiamos ir kai kurios humaniškumo įgyvendinimo principų užuomazgos, nurodomi konkretūs metodai ir formos.

Trečiuoju, humaniškumo problemų nagrinėjimo, etapu (nuo XX a. vid. iki šių dienų) šiuos klausimus analizuoja tiek išeivijos, tiek Lietuvos autoriai ne tik teoriniu, bet ir empiriniu lygmeniu.

Visų pirma matyti liaudies, delinkventinės, socialinės ir kitų sričių pedagogikos (M. Lazauskienės, R. Vasiliausko, A. Grabauskienės, M. Barkauskaitės, Z. Bajoriūno ir kt.) orientacija ugdyti humaniškumą. Čia be specifinių vienos ar kitos srities dalykų autoriai palietė ir humaniškumo ugdymo klausimus. Ypač tai atskleidžia skirtingo amžiaus vaikų dorovingumo tyrimai, kurie buvo intensyviai atliekami šio amžiaus aštuntame ir devintame dešimtmečiais. Ikimokyklinio amžiaus vaikų dorovines žinias ir elgesio vienovę tyrė L. Mondeikienė, J. Litvinienė. Paauglių dorovines žinias tyrinėjo J. Žilionis, dorovinius vertinimus – E. Martišauskienė, elgesio formavimą, pasitelkusi emocinę dorinę partirtį, – V. Vaicekauskienė. A. Gumuliauskienė, A. Paurienė, S. Šabasevičius tyrinėja dorines savybes: pareigingumą, kuklumą, stropumą.

Tiesiogiai humaniškumo ugdymo klausimai aptariami V. Aramavičiūtės ir S. Dzenuškaitės darbuose. Antai S. Dzenuškaitė humaniškumą laiko svarbiausiu paauglystės dorovinio idealo bruožu. Ji atskleidė šios vertybės turinį, psichologines galimybes ir priežastis. V. Aramavičiūtė parodė, kad patvarios dorovinės pozicijos pamatas – žmoniškumas, o svarbiausios jo apraiškos yra: atsakingumas, pareigingumas, sąžiningumas, savikritiškumas, kuklumas, jautrumas, teisingumas, žmogaus tausojimas. Tirdama skirtingų tipų mokyklų aukštesniųjų klasių auklėtinius, autorė ne tik atskleidė humaniškumo brandos ypatumus kognityviniu, emociniu ir elgesio aspektais, bet ir nustatė svarbiausius socialinius ir pedagoginius juos lemiančius veiksnius. Iš šių tyrimų aiš-

kėja, kad minėtų amžiaus grupių vaikų humaniškumo lygis nėra pakankamai aukštas ir ne itin ženklūs jo ugdymo rezultatai.

Atsižvelgiant į minėtas išvadas ir faktą, kad panašaus pobūdžio tyrimai nebuvo atliekami su jaunesnio amžiaus vaikais, galima teigti, kad toks tyrimas ypač aktualus šiandien, nes leidžia giliau pažvelgti į humaniškumo esmę naujame sociokultūriniame kontekste.

Tyrimo tikslai: 1) atskleisti pradinių klasių mokinių humaniškumo turinį; 2) nustatyti humaniškumo brandos ypatumus kognityviniu, emociniu ir elgesio lygmeniu; 3) iškelti esmines humaniškumo formavimo prielaidas.

Šiuo tikslu atlikome 1996/1997 mokslo metų tyrimą. Apklaustas 331 Šiaulių, Palangos ir Vilniaus miestų mokyklų mokinys (112 antrojų, 107 trečiųjų, 112 ketvirtųjų; iš jų – 168 mergaitės ir 163 berniukai).

Tyrimo metodai. 1. Duomenų rinkimo: a) vaikai pateikti humaniško elgesio ir žinių tyrimo aprašai („Mano geri darbai“, „Geri darbai man“, „Geras vaikas“, „Kas svarbiausia?“); emocijų, T. Dembo–A. Rubinšteino, R. Žilio testai; sociometrinis metodas; iš dalies standartizuotas pokalbis su vaiku; b) anketos mokytojams: požiūrio į įsivaizduojamus santykius su vaiku ir savo veiklą, humaniško vaiko elgesio su bendraklasiais, mokytojais, tėvais, realaus vaiko santykio su veikla; iš dalies standartizuotas pokalbis su mokytoja, leidęs suvokti realų mokytojo santykį su savo veikla ir patikslinti gautą iš tėvų ir vaikų informaciją; c) anketos tėvams: požiūris į įsivaizduojamus santykius su vaiku ir realus vaiko elgesys su jais.

2. Statistiniai duomenų apdorojimo metodai: faktorinė ir koreliacinė duomenų analizė.

Tyrimo objekto vertinimo kriterijai. 1. Humaniško brandos vertinimo kriterijai: humaniško elgesio mastas ir stabilumas; emocijų išgyvenimų kryptingumas; žinių apie humaniškumą išsamumas; požiūrio į humaniškumą palankumas ir pagrįstumas.

2. Socialinių pedagoginių sąlygų kriterijai: mokytojo ir tėvų požiūrio į humaniškus santykius su vaiku teisingumas; mokytojų ir tėvų elgesio su vaiku stabilumas; pedagoginės mokytojo veiklos stabilumas; tėvų santykio su vaiko veikla stabilumas; bendraklasių tarpusavio elgesio stabilumas.

3. Subjektyvios sąlygos: vaiko empatiškumo ir pasitikėjimo savimi lygis; vaiko reakcijų į tam tikras situacijas stiprumas (smalsumas, polinkis bendrauti su didelėmis vaikų grupėmis, polinkis dominuoti ar būti lyderiu, agresyvumas ir konfliktiškumas, polinkis į frustraciją, vienatvę); vaiko padėties palankumas klasėje; vaiko savo veiklos vertinimo stabilumas; pamokinės ir nepamokinės veiklos motyvų pobūdis, dalyvavimo nepamokinėje veikloje įvairovė.

Straipsnio tikslas – atskleisti II–IV klasių mokinių brandos ypatumus kognityviniu, emociniu ir elgesio lygmenimis, jų raidos ypatumus bei priklausomumą nuo lyties.

Tyrimo pradžioje mėginome apibrėžti humaniškumo turinį. Šiuo tikslu išskyrėme esmines humaniškumo apraiškas, jų rodiklius ir empirinius požymius.¹ Po to, remdamiesi faktorine ir koreliacine duomenų analize, nustatėme, kad šio amžiaus vaikai linkę:

1) bendraudami su bendraklasiais – išklaustyti, paguosti, neskriausti, apginti, padėti, neapsimetinėti, dalytis, neapgaudinėti, nežeminti, nekeršyti;

2) bendraudami su tėvais – ne tik išklaustyti, paguosti, dalytis, neapgaudinėti, nežeminti, bet ir sakyti tiesą, nepataikauti, laikytis duoto žodžio, tikėti jų gerumu;

3) bendraudami su mokytojais – neapsimetinėti, sakyti tiesą, neapgaudinėti, nežeminti, laikytis duoto žodžio.

2. Humaniško elgesio lygmuo

Filosofiniuose šaltiniuose pažymima, kad žmogaus elgesys geriausiai atskleidžia vertybinį jo santykį su tikrove. Psichologai ne tik pritaria, bet ir konkrečiais tyrimais pagrindžia ir praplečia tokį požiūrį. Jų nuomone, žmogus visada elgiasi pagal tam tikrus dėsningumus ir juos galima nustatyti, o paskui kontroliuoti bei veikti jo elgesį atsižvelgiant į amžiaus galimybes. Iš pradžių tokios kontrolės funkcijas atlieka artimiausi vaiko gyvenamosios aplinkos žmonės, vėliau – pats žmogus, pradėjęs geriau

1. R. Bakutyte. Humaniškumo tyrimas pradinėse klasėse: kai kurios tendencijos ir kryptys // *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: IV tarptautinė mokslinė konferencija. Mokslo darbai*. Vilnius, 1997, p. 11–15.

įsisąmoninti aplinkos reiškinius ir savo jausmus. Tokios kontrolės rezultatas – tam tikrų įgūdžių ir įpročių susidarymas, leidžiantis visada, bet kokiomis sąlygomis, veikti vadovaujantis viena ar kita humanistine verte be didelių pastangų. Akivaizdu, kad asmenybės elgesio kartojimasis geriausiai apibūdina jos humaniškumą. Taigi pedagogai pripažįsta, kad svarbiausias dorovinio išsiauklėjimo kriterijus yra žmogaus elgesys, kuriam daugiausia įtakos turi tėvai, mokytojai ir bendraamžiai. Turėdami tai galvoje, tyrimo metu iš vaiko santykių su artimiausiais jam žmonėmis siekėme sužinoti, ar dažnai pasireiškia vienas ar kitas humaniškumo požymis.

Ištyrę vaiko elgesį su bendraklasiais, gavome šiuos rezultatus (1 lentelė).

1 lentelė. **Humaniškas II–IV klasių mokinių elgesys su bendraklasiais (mokinių sk., proc.)**

<i>Jų požymiai</i>	<i>Elgesio stabilumas</i>	<i>Nestabilus</i>	<i>Nelabai stabilus</i>	<i>Stabilus</i>	<i>Labai stabilus</i>
1. Išklauso	6 1,8	92 27,8	162 48,9	71 21,5	
2. Paguodžia	20 6,0	132 39,9	142 42,9	37 11,2	
3. Neskriaudžia	4 1,2	56 16,9	124 37,5	147 44,4	
4. Padeda	19 5,7	132 39,9	152 45,9	28 8,5	
5. Apgina	24 7,3	183 55,3	109 32,9	15 4,5	
6. Neapgauadinėja	2 0,6	52 15,7	131 36,6	146 44,1	
7. Dalijasi	16 4,8	142 42,9	142 42,9	31 9,4	
8. Neapsimetinėja	2 0,6	60 18,1	152 45,9	117 35,4	
9. Nekeršija	5 1,5	50 15,1	134 40,5	142 42,9	
10. Nežemina	3 0,9	52 15,7	136 41,1	140 42,3	

Pastebėjome, kad šioje santykių plotmėje elgesys dažniausia nelabai stabilus. Išimtis – apgynimas, nes čia elgesys nelabai stabilus. Daugiau nei pusė mokinių tik retkarčiais apgina savo bendraklasį, esant kebliai situacijai. Taigi tokio pobūdžio pagalba tarp vaikų itin reta. Kiti vaiko elgesio su bendraklasiais humaniškumo požymiai pastebimi dažniau. Daugiau nei trečdalis visų tiriamųjų dažniausiai neskriaudžia, neapgauadinėja, neapsimetinėja, nekeršija, nežemina. Akivaizdu, kad pradinukų

tarpusavio santykiuose mažiau pasigendama užuojautos, tiesumo, nuoširdumo, pagarbos ir atlaidumo. Susirūpinimą kelia šio amžiaus vaikų nenoras guosti, padėti, dalytis, išklausti vienas kito. Daugiau kaip trečdalis visų tiriamųjų tik kartais padeda, būna dėmesingi ir nuoširdūs su savo bendraklasiais.

Šiek tiek kitoks vaiko elgesys su mokytojais (2 lentelė).

2 lentelė. **Humaniškas II–IV klasių mokinių elgesys su mokytojais (mokinių sk., proc.)**

<i>Jo požymiai</i>	<i>Elgesio stabilumas</i>		<i>Nelabai stabilus</i>		<i>Stabilus</i>		<i>Labai stabilus</i>	
1. Neapsimetinėja	6	1,8	39	11,8	141	42,6	145	43,8
2. Sako tiesą	4	1,2	38	11,5	179	54,1	110	33,2
3. Neapgaukinėja	5	1,5	25	7,6	151	45,6	150	45,3
4. Nežemina	1	0,3	12	3,6	100	30,2	218	65,9
5. Laikosi duoto žodžio	5	1,5	66	19,9	188	56,8	72	21,8

Šioje santykių plotmėje taip pat dominuoja nepakankamai stabilus ir stabilus elgesys. Tačiau, palyginus vaikų elgesį su bendraklasiais ir mokytojais, matyti, kad jie gerokai dažniau reiškia pagarbą mokytojams (nežemina jų). Šitai dažniausiai elgiasi net 65,9 tiriamųjų, o bendraudami su bendraklasiais – tik 42,3 proc. Taip pat pastebėta, kad su mokytojais šio amžiaus vaikai būna nuoširdesni ir tiesesni. Beveik pusė jų neapsimetinėja, neapgaukinėja mokytojų, o bendraamžių – tik apie trečdalis vaikų.

Nors iš esmės jų elgesys daugiausia humaniškas, bet vis dėlto kelia susirūpinimą, kad retokai vaikai laikosi duoto žodžio (apie penktadalio visų vaikų elgesys šiuo aspektu esti nepalabai stabilus ir stabilus, tik tiek pat jų – labai stabilus).

Panašios vaiko ir tėvų santykių tendencijos (3 lentelė).

Iš tyrimų duomenų matyti, kad santykiai su tėvais esti gerokai humaniškesni nei su bendraklasiais ir šiek tiek humaniškesni – nei santykiai su mokytojais. Antai bendraudami su tėvais, kaip ir su mokytojais, pradinukai būna pagarbesni (nežemina) ir atlaidesni (nekeršija) jiems nei savo bendraamžiams. Šitai elgiasi daugiau nei pusė visų tiriamųjų

3 lentelė. **Humaniškas II–IV klasių vaikų elgesys su tėvais (mokinių sk., proc.)**

<i>Jo požymiai</i>	<i>Elgesio stabilumas</i>	<i>Nestabilus</i>	<i>Nepakankamai stabilus</i>	<i>Stabilus</i>	<i>Labai stabilus</i>
1. Išklauso	1 0,3	30 9,1	185 55,9	115 34,7	
2. Paguodžia	6 1,8	64 19,3	190 57,4	71 21,5	
3. Tiki tėvų gerumu	4 1,2	36 10,9	175 52,9	116 35,0	
4. Dalijasi	2 0,6	40 12,1	188 56,8	101 30,5	
5. Sako tiesą	1 0,3	30 9,1	200 60,4	100 30,2	
6. Neapgaukinėja	–	31 9,4	153 46,2	147 44,4	
7. Nežemina	2 0,6	22 6,7	96 29,0	211 63,7	
8. Nepataikauja	–	47 14,2	154 46,5	130 39,3	
9. Nekeršija	–	22 6,7	113 34,1	196 59,2	
10. Laikosi duoto žodžio	2 0,6	53 16,0	191 57,7	85 25,7	

su suaugusiais ir tik apie 42 proc. – su bendraklasiais. Šio amžiaus vaikai taip pat dažnai užjaučia (paguodžia) savo tėvus, būna jiems dėmesingesni (išklauso), sako tiesą (neapgaukinėja), taip pat nuoširdesni (dalijasi), išsaugo pagarbą (nepataikauja). Vis dėlto kaip ir santykiuose su mokytojais, čia dar pasigendama sąžiningumo (duoto žodžio laikymosi). Labai dažnai taip elgiasi tik apie ketvirtadalis vaikų.

Vadinasi, apibendrinus gautus rezultatus galima manyti, kad vaikų elgesys su bendraklasiais ir suaugusiais yra skirtingas. Bendraudamas su tėvais, mokytojais, vaikas daugeliu atvejų elgiasi pagal humaniškumo reikalavimus, o su bendraamžiais – pritrūksta dėmesingumo, nuoširdumo, pagalbos ir užuojautos. Taigi akivaizdu, kad dabartinėje mokykloje didžiausias dėmesys turėtų būti skiriamas vaikų tarpusavio santykių humanizavimui. Nors tenka pabrėžti, kad ir su suaugusiais šio amžiaus vaikai ne visada būna sąžiningi.

Palyginus visų prieš tai aptartų santykių duomenis lyties aspektu, taip pat esti kai kurių statistiškai reikšmingų skirtumų ($p < 0,05$). Paaiškėjo, kad daugeliu visų santykių grandžių atvejų mergaitės yra humaniškesnės už to paties amžiaus berniukus. Bendraudamos su visais prieš tai minėtais asmenimis jos yra tiesesnės (sako tiesą, nesukčiauja), bendraudamos su bendraklasiais ir tėvais – dėmesingesnės (išklauso), atlai-

desnės (nekeršija), užjaučia (paguodžia, neskriaudžia) ir iš dalies pasirengusios pagelbėti (padėti). Pagalbos aspektu (apgynimo) bei nuoširdumu (neapsimetinėjimu) jos nėra pranašesnės už to paties amžiaus berniukus. Nors ištyrus santykius su mokytojais vis dėlto paaiškėjo, kad mergaitės linkusios jų nežeminti. Svarbu pažymėti ir tai, kad rodyti pagarbą jos labiau linkusios tik bendraudamos su suaugusiais, o būna sąžiningesnės – tik bendraudamos su mokytojais.

Iš šių skirtumų galima manyti, kad humaniškas mergaičių elgesys yra tik kai kuriais atvejais stabilesnis už berniukų. Jos jautresnės (dėmesingesnės, užjaučiančios, iš dalies nori pagelbėti), taip pat oresnės (atlaidesnės, pagarbesnės) ir šiek tiek atviresnės (tiesesnės). Nors pastarosios dvi humaniško apraiškos ne ypač būdingos mergaičių elgesiui, nes pasitikėjimu ir nuoširdumu jos nepasižymi labiau nei berniukai. Be to, jų negalima būtų pavadinti ir labiau atsakingomis.

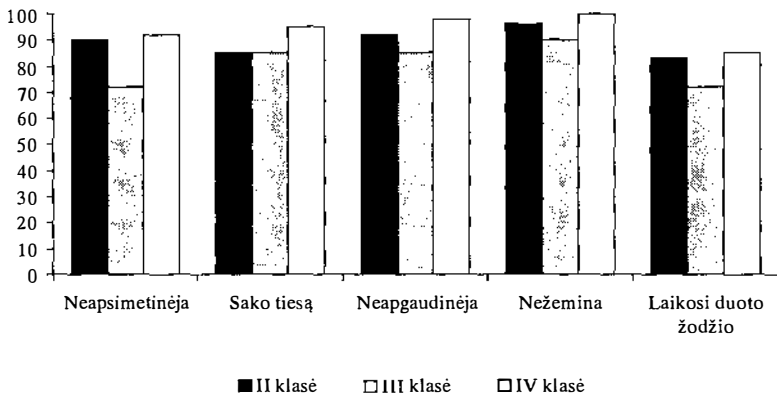
Palyginus šių tyrimų duomenis ir M. Gaigalienės atliktos suaugusiųjų apklausos apie Lietuvos žmonių požiūrį į moteriškumą rezultatus, pavyko rasti kai kurių sutapimų. Greta švelnumo, gerumo, galeistingumo, rūpestingumo, ištikimybės, meilės, dorumo ir tvarkingumo, pabrėžiančių moteriškumą, autorė iškelia jautrumą bei teisingumą. Taigi galima manyti, kad prieš tai apibūdinti II–IV klasių humaniško mergaičių elgesio pranašumai yra mūsų visuomenės požiūrio į moteriškumą padarinys.

Nagrinėjant gautus rezultatus amžiaus aspektu, taip pat išryškėjo savitos kiekvienos santykių grupės tendencijos. Pastebėta, kad ir augant vaikų humaniškas elgesys su bendraklasiais išlieka panašus. Bet esti ir viena negatyvi tendencija – užuojautos kasmet lieka vis mažiau. 88,4 proc. antrų klasių mokinių gana retai skriaudžia savo bendraamžius, o tarp trečiųjų tokių vaikų yra tik 73,8 proc., tarp ketvirtokų – 83 proc.

Visai kitokie santykiai su mokytojais (1 diagrama).

Iš 1 diagramos matyti, kad stabiliausias humaniškas elgesys su mokytojais yra II ir IV klasių mokinių. Lyginant šias amžiaus grupes paaiškėjo, kad kai kuriais aspektais (neapsimetinėjimo, duoto žodžio laikymosi) jis yra labai panašus. Vadinasi, sąžiningumas ir nuoširdumas šių amžiaus grupių vaikams būdingas vienodai. Sakyti tiesą, neapgaučiant

1 diagrama. Humaniško II–IV klasių mokinių elgesio su mokytojais pasiskirstymas (proc.) pagal amžių

ir nežeminti ketvirtokai geba dažniau nei mažieji jų draugai. Taigi vaikui augant, tiesumas ir pagarba vis labiau įsigali bendraujant su mokytojais. Bet analizuojant duomenis matyti ir negatyvi tendencija – trečių klasių mokiniai, tiek bendraudami su mokytojais, tiek su bendraamžiais, esti mažiau humaniški. Pagal nuoširdumą (neapsimetinėjimą), sąžiningumą (duoto žodžio laikymąsi) trečiokai gerokai atsilieka nuo antrojų, o ypač ketvirtųjų. Nors aptariamo amžiaus vaikai dėl nuostatos sakyti tiesą ir nenusileidžia antrokams, bet vis dėlto labiau nei antrokai linkę apgautinėti savo mokytojus. Todėl galima manyti, kad trečiokai tiesą sako rečiau nei kitų amžiaus grupių vaikai.

Kai kurių pokyčių, nors ir mažiau ryškių nei ankstesnės santykių grupės, amžiaus aspektu yra ir vaikui bendraujant su tėvais. Matyti, kad vyresnieji pradinukai (palyginti su antrokais ir trečiokais) dažniau sako tiesą (nesukčiauja) ir yra sąžiningesni (laikosi duoto žodžio) ($p < 0,05$). Visuomet sako tiesą apie 24 proc. visų antrojų ir trečiųjų, o tarp ketvirtųjų tokių vaikų yra beveik 42 proc. Bet tokios palyginti tolygios didėjimo tendencijos neapgautinėti ir laikytis žodžio nematome. Čia vėlgi matyti, kad tarp trečių klasių mokinių visada taip besielgiančiųjų yra mažiausia. Nelabai dažnai apgautinėja 42 proc. antrojų, 55,4 proc. ketvirtųjų, ir tik 35,5 proc. trečiųjų; beveik visada duoto žodžio laikosi 25 proc. antrų, 34,8 proc. ketvirtų ir tik 16,8 proc. trečių klasių mokinių.

Apibendrinus šiuos skirtumus raidos aspektu, galima teigti, kad humaniškai elgtis mokiniai labiausiai stengiasi tik bendraudami su suaugusiais. O su bendraamžiais jų elgesys nėra stabilus. Pastebėta, kad vyresni vaikai rečiau užjaučia savo bendraklasius nei mažesnieji. Taigi manytina, kad vaikų tarpusavio santykių humanizavimui skiriamas pernelyg menkas dėmesys. Taip pat ir antrojų elgesys su tėvais ir mokytojais daugeliu atvejų nėra labiau humaniškas nei ketvirtųjų. Todėl šioje santykių plotmėje juntama tik nedidelė auklėjimo įtaka. Mažiausiai stabilus humaniškas trečių klasių mokinių elgesys su suaugusiais ir bendraamžiais skatina atkreipti dėmesį į būtent šio amžiaus vaikų humaniškuo puoselėjimą.

3. Emocinių išgyvenimų kryptingumas

Daugelis mokslininkų pažymi, kad jausmai ir išgyvenimai padeda žmogui pilniau išreikšti save kaip asmenybę. B. Kuzmickas pabrėžia, kad jų turtingumas labiausiai atskleidžia autentišką žmogaus santykį su tikrove. B. Dodonovas aiškindamas jausmų ir emocijų funkcijas nurodo, kad pastarosios „paruošia organizmą elgesiui“. Jis teigia, kad tam tikra veikla, konkretus elgesys sukelia ir tam tikrų išgyvenimų, aktyvinančių žmogaus mąstymą. Todėl emocijos ir mąstymas yra „dvi vieno medžio šakos“.

Tyrinėdami jausmus ir emocijas, psichologai atskleidžia tas pamatinės emocijas (džiaugsmo, pykčio, liūdesio ir baimės), kurios sudaro prielaidą atsirasti kitoms (susižavėjimui, gėdai, paniekai ir pan.). Kartu jie nurodo, kad būten šie jausmai ir išgyvenimai pasireiškia įvairiose gyvenimo sferose – mene, sporte, intelektinėje, dorinėje veikloje ir kt. Todėl šiuo aspektu specifinių dorinių jausmų išskirti negalima. K. Radina sako, kad dorinių jausmų specifiką lemia ne išgyvenama emocija, bet daiktinis jausmų kryptingumas, todėl vienu iš svarbiausių tyrimų kriterijų ir pasirinkome vaiko emocinių išgyvenimų kryptingumą.

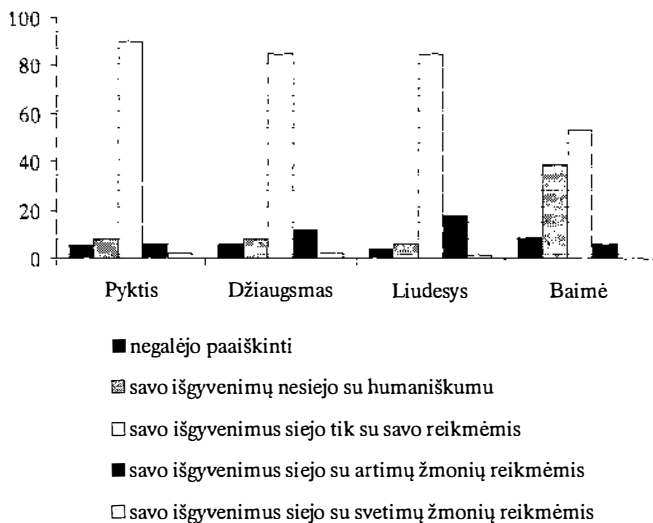
Aptardami emocinius išgyvenimus, mokslininkai nurodo ir dar vieną svarbią dorinių jausmų charakteristiką – jų gilumą, patvarumą. Analizuojant jaunesnio amžiaus vaikų emocinius išgyvenimus, paaiškėjo, kad jiems nebūdingi gilūs išgyvenimai (P. Jakobsonas). Šis autorius atskleidžia ir dar vieną svarbią pradinių klasių mokinių ypatybę: „Jaunesnia-

me mokykliniame amžiuje doriniams jausmams būdinga tai, kad vaikas ne visada gana aiškiai įsisąmonina ir suvokia dorinį principą, kurio reikia laikytis, tačiau, nepaisant to, betarpiški išgyvenimai pasako jam, kas yra gera ir kas – bloga.“ [20, p. 112]. Taigi matyti, kad jausmai labiausiai diktuoja vienoki ar kitoki vaiko elgesį, o jį kontroliuoti galima tik tada, kai visiškai suvokiami, įsisąmoninami vaiko jausmai.

Tiriant siekta sužinoti, ar vaikas savo emocinius išgyvenimus sieja su humaniškumu, kaip jis geba įsisąmoninti elgesį lydinčius išgyvenimus. Tuo tikslu pokalbio metu prašyta paaiškinti, dėl ko jie dažniausiai pyksta, džiaugiasi, liūdi ir bijo (2 diagrama).

Iš tyrimo duomenų matyti, kad didesnė dauguma pradinukų pajėgia įsisąmoninti ir paaiškinti savo išgyvenimus, to negalėjo padaryti tik 2,1–5 proc. visų apklaustųjų. Tokią tendenciją išvelgia ir P. Jakobsonas. Bet paaiškėjo, kad šio amžiaus vaikai linkę sieti išgyvenimus daugiausia tik su savo asmeninių reikmių tenkinimu ar netenkinimu (51– 90 proc.). Taigi galima manyti, kad šio amžiaus vaikams vis dar būdingas egocentriškumas. Be to, dalis jų savo išgyvenimų visai nesiejo su humaniškumu. Ši tendencija nelabai išryškėjo kalbant apie pyktį, liūdesį ir džiaugs-

2 diagrama. II–IV klasių mokinių emocinių išgyvenimų kryptingumas (proc.)

mą, bet savo baimės priežastimi pradinukai nurodė nepavojingus gyvūnus, gamtos reiškinius ir pan. Todėl manytina, kad šiuo amžiaus tarpsniu stokojama būtent tokio pobūdžio emocinės patirties. P. Jakobsonas teigdamas, kad „baimė užima palyginti nedidelę vietą normaliai besivystančio vaiko gyvenime“, taip pat patvirtina šią prielaidą [20, p. 49]. Susirūpinimą kelia augančio vaiko nenoras sieti savo išgyvenimus su kitų žmonių reikmių tenkinimu.

Apie dorovinius jausmus psichologai mano, kad jie leidžia ne tik geriau įsisąmoninti savo elgesį ir kartu jį kontroliuoti, bet ir suprasti kito žmogaus elgesį, t. y. pabūti kito vietoje. Taigi doroviniai jausmai sudaro pagrindą atsirasti empatijai. Todėl neatsitiktinai pedagoginėje ir psichologinėje literatūroje galima aptikti, kad vis labiau domimasi vaikų empatiškumu.

Tyrimo metu taip pat siekėme išsiaiškinti kai kuriuos empatijos požymius (gebėjimą atpažinti kitų žmonių išgyvenimus ir apibūdinti kuriuos nors emocijas stiprumą). Rezultatai pateikti 4 lentelėje.

Dauguma II–IV klasių mokinių geba teisingai nustatyti pyktį, džiaugsmą ir liūdesį. Tačiau atpažinti baimę jiems dar buvo sunku. Tik mažiau nei trečdalis visų apklaustųjų galėjo tai padaryti. Beje, ir atpažindami pyktį šio amžiaus vaikai gana dažnai klydo – negalėjo nustatyti net 20,9 proc. jų. Lyginant šiuos ir V. Aramavičiūtės panašaus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, kad pradinių klasių mokiniai džiaugsmą atpažįsta geriau negu vyresnieji. Šią emociją atpažino net 96,0 proc. pradinukų, o iš aukštesniųjų klasių moksleivių – 84,2 proc. Bet atpažinti pyktį mažieji negalėjo geriau nei vyresnieji. Tai gebėjo tik 79,1 proc. pradinukų ir 87,2 proc. vyresniųjų vaikų. Didžiausias skirtumas yra atpažįstant baimę. Tai atlikti galėjo tik 29,4 proc. mažųjų vaikų ir net 87,1 proc. vyres-

4 lentelė. Kitų asmenų emocijų išgyvenimų pažinimas (sk., proc.)

<i>Emocijos</i> <i>Apibūdinimas</i>	<i>Pyktis</i>		<i>Džiaugsmas</i>		<i>Liūdesys</i>		<i>Baimė</i>	
	Teisingas	258	79,1	313	96,0	306	93,8	96
Neteisingas	68	20,9	13	4,0	20	6,2	230	70,6

niųjų. Taigi galima manyti, kad pradinės mokyklos mokiniams problemiška atpažinti žmogaus emocijas, matyt, tai jiems geriau pavyksta vėlesniais metais.

Aptariant emocijų stiprumo suvokimą, pirmiausia pažymėtina, kad II–IV klasių mokiniams geriausiai sekėsi apibūdinti džiaugsmo ir liūdesio stiprumą, o šiek tiek sunkiau – pykčio, nes apie ketvirtadalis apklaustųjų teigė, kad paveikslėlyje pavaizduotas žmogus tik truputį supykęs (nors vaikams buvo pateiktas labai stipraus emocinio išgyvenimo pavyzdys). Taip pat jiems buvo sunku nustatyti baimės stiprumą. Net apie 15 proc. apklaustųjų manė, kad ši emocija visai neatsispindi pavaizduoto žmogaus veide.

Apibendrinant galima pasakyti, kad II–IV klasių mokiniai gana gerai geba apibūdinti savo emocinius išgyvenimus, tačiau juos labiausiai sieja su savo reikmių tenkinimu ar netenkinimu. Nors tokią tendenciją mato ir kiti mokslininkai, bet nurodo, kad 9–10 metų vaikas, jau būdamas empatiškai susiformavęs, gali savo išgyvenimus sieti su kitų žmonių reikmėmis (E. Frommas, N. Eisenbergas).

4. Humaniškumo esmės ir prasmės samprata

Viena iš svarbiausių mokslo grandžių įvairių mokslo krypčių atstovai laikė žinių suvokimą dorovinio tapsmo vyksme. Jie teigė, kad, humaniškumo požiūriu, asmenybės elgesys gali būti vertinamas tik jį siejant su giliu vienos ar kitos būties vertybių, jos esmės ir prasmės suvokimu ir reikšme pačiai asmenybei.

Analizuodami pradinio mokyklinio amžiaus vaikų dorinių žinių suvokimo tendencijas, psichologai (A. Liublinskaja, O. Bogdanova, L. Ruvinskis ir kt.) pažymi, kad, lyginant su ikimokyklinio amžiaus vaikais, gerokai išsiplėčia ir metams bėgant didėja pradinukų galimybės giliau išvelgti ir dorinių reikšmių esmę. Mūsų tyrimas tai patvirtino (5 lentelė).

Matyti, kad pradinukai nelabai išsamiai suvokia daugelį humaniškumo apraiškų. Nors kai kurias sąvokas II–IV klasių mokiniai suvokia gana neblogai. Jie supranta atleidumo, tiesumo, sąžiningumo, pagarbos ir užuojautos esmę. Sunkiausiai sekėsi atskleisti pasitikėjimo, nuoširdu-

5 lentelė. **Humaniškumo esmės suvokimo gilumas (sk., proc.)**

<i>Humaniškumo apraiškos</i>	<i>Gilumas</i>			
	<i>Negilios</i>	<i>Nelabai gilios</i>	<i>Gilios</i>	<i>Labai gilios</i>
1. Atlaidumas	2 0,6	118 36,2	158 48,5	48 14,7
2. Tiesumas	43 13,2	97 29,8	141 43,2	45 13,8
3. Užuojauta	25 7,7	150 46,0	132 40,5	19 5,8
4. Nuoširdumas	92 28,2	157 48,2	76 23,3	1 0,3
5. Dėmesingumas	94 28,8	122 37,4	69 21,2	41 12,6
6. Pagalba	1 0,3	176 54,0	133 40,8	16 4,9
7. Pareigingumas	118 36,2	87 26,7	104 31,9	17 5,2
8. Savigarba	73 22,4	122 37,4	107 32,8	24 7,4
9. Pasitikėjimas	129 39,6	104 31,9	81 24,8	12 3,7
10. Sąžiningumas	55 16,9	112 34,4	126 38,6	33 10,1
11. Pagarba	73 22,4	89 27,3	112 34,4	52 16,0
12. Savanoriškumas	108 33,1	112 34,4	99 30,4	7 2,1

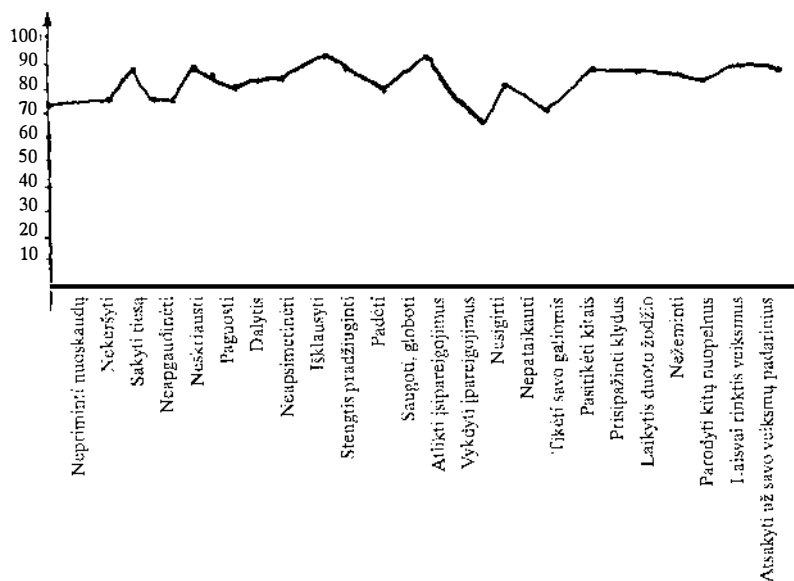
mo, savanoriškumo ir pareigingumo turinį. Daugiau nei pusė tiriamųjų (per 60 proc.) negalėjo išskirti šių humaniškumo rodiklių požymių arba išskyrė tik neesminius.

Lyties aspektu esminių skirtumų čia nepavyko išvysti. Svarbu tai, kad kai kurias humaniškumo apraiškas vyresnieji pradinukai suvokia išsamiau nei antrokai ir trečiokai. Tą patį būtų galima pasakyti apie atlaidumą, dėmesingumą, pareigingumą, pasitikėjimą, savigarbą ir pagarbą. Labai išsamiai ir išsamiai atlaidumo turinį galėjo atskleisti 48 proc., dėmesingumo – 31 proc., pareigingumo – 32 proc., savigarbos – 28,4 proc., pasitikėjimo – 23,8 proc. antrų klasių mokinių, o gana gerai suvokiančių atlaidumo esmę jau buvo 76,8 proc., dėmesingumo – 34,8 proc., pareigingumo – 45 proc., savigarbos – 51,8 proc., pasitikėjimo – 26,8 proc., pagarbos – 60,7 proc. ketvirtos klasės mokinių. Taigi akivaizdu, kad mokiniams augant žinios suvokiamos giliau, bet ne visada ta tendencija yra labai ryški. Pabrėžtina, kad tiesumo, užuojautos, nuoširdumo, pagalbos, sąžiningumo ir savanoriškumo vyresni pradinukai nesuvokia giliau nei mažesnieji.

Tiriant žinių suvokimo ir elgesio sąsają, esminio ryšio nenustatyta. Tai pažymi ir O. Bogdanova. Ji teigia, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių sąmonės ir elgesio atotrūkį reikėtų laikyti amžiaus ypatybe, o ne neigiama savybe.

Dauguma mokslininkų pabrėžia, kad ir suvokdamas vienos ar kitos vertybės svarbą žmogus gali jos nepriimti, t. y. ši vertybė nepaliečia jo emocinės sferos, nėra išgyvenama, todėl žinios dar nelemia asmenybės dorinio elgesio. Taigi tiriant dorinius reiškinius svarbu nustatyti, ar kuris nors požymis tampa pačios asmenybės savastimi, jos požiūrio elementu. A. Liublinskajos teigimu, būtent vertinimo momentas ir sudaro dorinių sąvokų specifiką.

Tyrimo metu taip pat siekta atskleisti II–IV klasių mokinių požiūrio į humanistines vertybes palankumą. Gauti tokie duomenys (žr. grafiką).

**II–IV klasių mokinių požiūrio
į humaniškumą palankumas (proc.)**

Dauguma II–IV klasių mokinių palankiai vertina minėtus humaniško požiūrius. Ypač palankiai šio amžiaus vaikai vertina: tiesos sąlymą, paguodą, pagalbą, globą ir apgynimą, kitų žmonių įpareigojimų vykdymą, prisipažinimą klydus, duoto žodžio laikymąsi, laisvą veiksmų pasirinkimą, atsakomybę už padarinius. Palankiausias, jų manymu, pagalba, sąžiningumas, savanoriškumas ir iš dalies – pareigingumas; mažiau palankios: nuoskaudų nepriminimas, nekeršijimas, neapgaucinėjimas, neskriaudimas, nesigyrimas, nepataikavimas, pasitikėjimas kitais. Net apie ketvirtadalis vaikų nelabai palankiai ar nepalankiai vertina jų svarbą. Taigi akivaizdu, kad atlaidumas ir savigarba pradinė klasių mokiniams dar nėra itin reikšmingi.

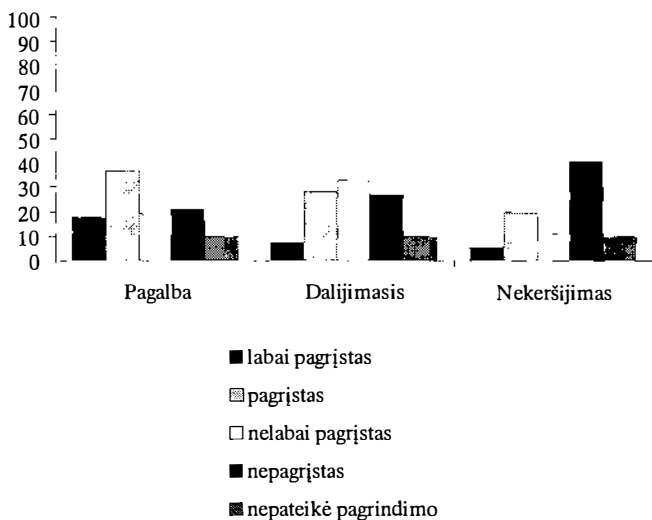
Taip pat pažymėtina, kad mergaitės palankiau vertina neskriaudimą, atsakymą už savo veiksmų pasekmes, išklausymą, įsipareigojimų vykdymą, pagalbą, prisipažinimą klydus, neapsimetinėjimą, globojimą ir apgynimą, dalijimąsi bei nežeminimą. Jos pritaria nuoširdumui ir iš dalies – pagarbai, užuojautai, sąžiningumui, pareigingumui, savanoriškumui. Beje, išvardyti požymiai dažniau pasireiškia jų nei berniukų elgesyje. Taip pat matyti, kad taip mano visų tirtų klasių mokiniai, išskyrus vyresnius pradinius, kurie mažiau palankiai vertina nekeršijimą. Labai palankiai nekeršijimą vertina antrokai (56,2 proc.), bet tarp ketvirtokų tokių vaikų yra tik 42 proc. Pabrėžtina, kad ir vaiko atlaidumas kiekvienais metais vis rečiau sutinkamas. Taigi galima manyti, kad vaiko požiūris, nors ir ne visais atvejais, turi įtakos jo elgesiui.

Tiriant pradinių klasių mokinių požiūrio į humaniško reiškinį pagrindumą, išryškėjo sąsąjė su vaikų emocinių išgyvenimų kryptingumu (pykčio, džiaugsmo ir liūdesio aspektais) ($p < 0,05$) ir ypač empatiškumu ($p < 0,01$). Manytina, kad mokėjimas pagrįsti poelgių prasmę turi įtakos emocionaliausiai vaiko išgyvenimų sferai.

Pokalbio metu domėtasi, kaip II–IV klasių mokiniai sugeba paaiškinti kai kurių poelgių (pagalbos, dalijimosi ir nekeršijimo) prasmę. Duomenys pateikti 3 diagramoje.

Esminiu prasmės suvokimo rodikliu laikytas tiriamojo mokėjimas paaiškinti, kodėl būtina elgtis pagal kai kuriuos humaniško reikalavimus. Kai tiriamasis nurodė, kad taip elgtis būtina dėl draugystės, meilės, žmonijos gerovės ir pan., tokį jo paaiškinimą laikėme labai pagrįstu;

3 diagrama. II–IV klasių mokinių humaniškumo prasmės pagrindimas (sk., proc.)

kai nurodė, kad taip būtina elgtis iš pareigos arba pagarbos įstatymui, tėvams, mokytojui, Dievui ir pan. – pagrįstu; kai dėl to, kad būtum geras, mandagus, mylimas, sulauktum pritarimo – nelabai pagrįstu, o kai manydavo, kad taip elgtis reikia siekiant išvengti baismės ar sulaukti atpildo – nepagrįstu.

Tik nedidelė tiriamųjų dalis nurodė, kad elgtis pagal vieną ar kitą humaniškumo reikalavimą reikia dėl draugystės, meilės, žmonijos gerovės. Šitokių jų požiūrį į aiškinamąsias vertybes laikėme nelabai pagrįstu. Tokius argumentus pateikė tik 16,6–7,5 proc. apklaustųjų. Siekdami paaiškinti, kodėl reikia vienaip ar kitaip elgtis, pradinėse klasių mokiniai sakė, kad būtina paklusti mokytojams, tėvams, Dievui, įstatymams arba todėl, kad būtum geras, mandagus, draugiškas, mylimas ir pan. Taigi matyti, kad dažniausiai aiškinimas esti pagrįstas ir nelabai pagrįstas. Vis dėlto nemaža dalis vaikų mano, kad padėti, dalytis, nekeršyti būtina todėl, kad išvengtų baismės ar gautų atpildą (41,1–20,5 proc.). Sunkiausiai jiems sekėsi pagrįsti nekeršijimo prasmę. Čia aiškinimas nepagrįstas ir nelabai pagrįstas. Iš L. Kohlbergo tyrinėjimų matyti, kad šio amžiaus vaikams iš esmės nebūdinga savo aiškinimus grįsti noru išvengti

bausmės ar siekimu gauti atpildą, nors būtent šitaip minėtus humaniškus poelgius paaiškina nemaža dalis II–IV klasių mokinių (20,5–41,1 proc.). Svarbu pabrėžti, kad dalis pradinukų (net apie 10 proc.) visiškai negalėjo paaiškinti, kodėl reikia padėti, dalytis, nekeršyti. Tiesa, kasmet tokių atvejų mažėja. Tarp antrojų, negalinčių paaiškinti šių elgesio humaniškumo apraiškų, yra 13,4–16 proc., o ketvirtokų – tik 3,6–9,8 proc. Be to, vyresnieji vaikai minėtus reikalavimus labiau linkę grįsti siekimu įgyvendinti visuotinę gerovę, draugystę ir pan. Antrojų atsakymuose apie pagalbos prasmę tokių argumentų yra 7,1 proc., nekeršijimo – 5,4 proc., dalijimosi visai nėra, o nemaža dalis ketvirtokų (8–2,9 proc.) pateikia labai pagrįstus atsakymus.

Vadinasi, nors šio amžiaus vaikams dar sunku pagrįsti vienos ar kitos vertybės prasmę, šis gebėjimas ilgainiui didėja.

Aptardami tyrimo rezultatus pateikiame kai kurias išvadas.

Vaiko elgesys su suaugusiais gana stabilus, bet santykiuose su bendraamžiais vis dar pasigendama atlaidumo, dėmesingumo, noro padėti.

Vaikui augant, jo santykiuose su suaugusiaisiais daugėja humaniškumo apraiškų, tačiau iš esmės tokie pat lieka jo santykiai su bendraklasiais. Vyresnieji pradinukai rečiau negu jų vyresnieji draugai esti atlaidūs, todėl vaikų tarpusavio santykių humanizavimui turėtų būti skiriama itin daug dėmesio.

Paaikėjo ir netolydi vaiko humaniškumo augimo tendencija: trečiųjų klasių mokiniai kai kuriais atvejais būna mažiau humaniški negu antrokai ir ketvirtokai.

Nagrinėjant rezultatus lyties aspektu, paaikėjo, kad daugeliu atvejų mergaitės yra humaniškesnės už to paties amžiaus berniukus. Jos jautresnės, oresnės ir iš dalies atviresnės.

Tiriant vaiko emocijų kryptingumą, paaikėjo, kad dauguma vaikų savo išgyvenimus linkę grįsti tik savo paties reikmių tenkinimu ar netenkinimu.

Emocinių išgyvenimų kryptingumas gana glaudžiai siejamas su mokėjimu pagrįsti vienos ar kitos vertybės prasmę.

Atsiskleidė nelabai aukštas humaniškumo žinių lygis, kuris vaikui

augant ne itin sparčiai kyla.

Matyti ir labai palankus požiūris į humaniškumą. Mergaitės vis dėlto jį vertina šiek tiek palankiau negu berniukai.

Požiūrio palankumas kai kuriais atvejais siejasi su vaiko elgesiu, todėl, manytume, siekiant išugdyti humanistą, reikėtų labiau remtis pačiu žmogumi.

Literatūra

1. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. Dorinės vertybės švietėjų akimis // *Tėvynės šviesa*. 1989. Nr. 104.
2. Aramavičiūtė V. *Mokinių dorovinės pozicijos formavimas*. Kaunas, 1985.
3. Dzenuškaitė S. *Paauglių dorovinio idealo bruožai*. Kaunas, 1985.
4. Gučas A. *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas, 1990.
5. Gage N. L., Berliner D. C. *Pedagoginė psichologija*. Vilnius, 1994.
6. Kepalaitė A., Butkienė G. *Mokymasis ir asmenybės brandimas*. Vilnius, 1996.
7. Kočiūnas R. Humanistinė psichologija. Nuo protesto link transcendencijos // *Psichologija*. 1992. Nr. 12.
8. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. 1970.
9. Mischel W. *Introduction to Personality*. 1971.
10. Morkūnienė J. *Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys*. Vilnius, 1995.
11. *Švietimo reformos gairės*. Vilnius, 1993.
12. Žemaitis V. *Dorovinės asmenybės pozicija. Etika ir humanizmas*. Vilnius, 1977, p. 10–47.
13. Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius, 1996.
14. Богданова О., Петрова В. *Методика воспитательной работы в начальных классах*.
15. *Возрастная и педагогическая психология* / под. ред. М. Гамезо и др. Москва, 1984.
16. Додонов Б. И. *Эмоция как ценность*. Москва, 1978.
17. Марышко И. С. *Основы процесса нравственного воспитания школьников*. Москва, 1980.
18. *Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания*. Москва, 1979.
19. Рувинский Л. И. *Психолого-педагогические проблемы нравственного воспитания школьников*. Москва, 1981.
20. Якобсон П. *Эмоциональная жизнь школьников*. Москва, 1966.

THE PECULIARITIES OF THE II-IV FROM PUPIL'S HUMANITY MATURITY

Rima Bakutyté

S u m m a r y

This article present the scientific research results: some peculiarities of primary school pupil's humanistic upbringing in sex and age facets. The data show, that primary school children's humanistic behavior is not sufficiently stable in relationship with their friends. Girl's humanistic behavior is more stable than Boy's. The level of moral knowledge is not sufficient too.